

This paper presents an overview of domestic and foreign works of psychologists in which to seek opportunities for socialization stage of early adolescence through clarification of the terms of interpersonal relations. The scope covers communication in social development of the individual senior high school student is a very important place. That it turns its independence, encouraged the pursuit of adulthood are accepted or not accepted views. In communicating every boy wants to be sure to find their individual position.

The role of dialogical relationship of high school students with their peers, parents and teachers to achieve emotional comfort and well-being. Open communication teachers and students based on emotional freedom, which helps the child to be yourself, be natural and authentic in relationships with others. Emotionally prosperous can be considered a child who knows what she wants to aspire, can independently evaluate the efficiency of its own activities and adjust its possible flaws.

Established that only through communication can transfer knowledge, development of professional abilities and skills during the educational process.

Статтю подано до друку 18.02.2014.

©2014 р.

О. М. Федорова (м. Бориспіль)

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ УЯВИ ОСІБ З ГЛИБОКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Питання про компенсаторну роль вищих психічних функцій у розвитку осіб, які мають глибокі порушення зору, є достатньо висвітленим у вітчизняній і зарубіжній літературі. Чільне місце серед них займає уява. Особливості уяви людей з глибокими порушеннями зору були предметом наукових досліджень таких відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, як К. Бюрклен [1], В. Зайскаускас, М.І. Земцова [3], Н.Г. Морозова, С.Л. Рубінштейн [7] та ін. Водночас проблема формування і розвитку творчої словесної уяви з урахуванням особливостей предмету (матеріалу) творчої діяльності досі залишається мало дослідженою. Лишаються прогалини у дослідженні особливостей функціонування емоційної, образної, словесно-логічної (концептуальної) уяви в умовах зорової депривації.

Загальноприйнятим є визначення уяви як психічного процесу створення образів, предметів, ситуацій, обставин шляхом поєднання накопичених людиною знань у нові сполучення. Процеси уяви, так само як і мислення, пам'яті та сприймання, мають аналітико-синтетичний характер. Це виявляється у перетворенні образів пам'яті, внаслідок чого виникають образи і ситуації, що усвідомлюються як нові, такі, що раніше не існували або не виникали.

Так, С.Л. Рубінштейн [7] вказував на те, що будь-яка справжня уява є перетворювальною діяльністю. Уява розглядається вченим як процес перетворення чогось вже наявного, даного та породження на цій основі нових образів, які, власне, і є продуктами творчої діяльності людини.

Л.С. Виготський вважав, що уява не повторює у тих самих поєднаннях і тих самих формах окремі враження, які були накопичені раніше, а будує якісь нові ряди з раніше накопичених вражень. На думку автора, ми привносимо нове у процес протікання наших вражень і змінюємо ці враження таким чином, що в результаті цієї діяльності виникає певний новий образ, який раніше не існував.

Отже, сутність уяви, тобто механізми її функціонування, полягають у перетворенні уявлень, створенні нових образів на основі існуючих.

Важливість ролі уваги у діяльності людини доводить у своїх працях і Л.Д. Столяренко [9]. На її думку, у процесі відображення оточуючого світу людина, разом зі сприйманням того, що

діє на неї у цю мить, або зоровим уявленням того, що діяло на неї раніше, створює нові образи. Автор визначає уяву як психічний процес створення нового у формі образу: уявлення або ідеї. Людина може мисленнєво уявити те, що раніше не сприймала. У неї можуть виникати образи предметів чи явищ, з якими вона ніколи не стикалася. Якщо за допомогою сприймання і мислення людина дізнається про властивості, зв'язки і відношення предметів та явищ, що існують реально, то в уяві знаходить відображення і те, що є недоступним для безпосереднього сприймання з тих чи інших причин, і те, що відбувалось, але свідком чого людина не могла бути, і те, чого не було, але що є можливим. В уяві також знаходить своє відображення те, що ніколи не станеться.

Вищесказане має виключне значення для тлумачення ролі уяви в процесі компенсації недоліків зорового сприймання, заповнення прогалин чуттєвого пізнання за допомогою міркування та уявлення.

У цьому процесі важливу роль відіграє друга сигнальна система – словесне мовлення. Оскільки процес уяви – це робота двох сигнальних систем, – усі наочні образи нерозривно пов'язані зі словом. Як правило, воно служить джерелом виникнення образів, контролює шлях становлення їх, є засобом збереження, закріплення, зміни нового образу.

Творча уява може тимчасово заміщувати логічне мислення, оскільки вона спрямована на виявлення реально існуючих зв'язків та відношень, вона спрямована на отримання знань від предметів та явищ. Логічне мислення є можливим, коли достатньо відомостей, або їх можна отримати логічним шляхом. Якщо їх мало або неможливо отримати, допомагають інтуїція і уява, які створюють пропущені ланки та зв'язують факти у систему. Створена система виконує тимчасову заміщуючу функцію, поки за допомогою мислення не будуть знайдені реальні факти, які відповідають дійсності, та не встановлені зв'язки між ними. Ці факти можуть або підтвердити, або спростувати роботу уяви.

Отже, можемо дійти висновку, що залучення уяви або мислення у процес діяльності, незалежно від стану зору людини, визначається ступенем невизначеності проблемної ситуації, повнотою чи дефіцитом інформації, що міститься у вихідних даних завдання, яке стоїть перед особою. Якщо вихідні дані відомі, то хід розв'язання задачі підпорядковується переважно законам мислення. У тому випадку, коли дані не можуть бути проаналізовані, діють механізми уяви. Цінність уяви – в тому, що вона дозволяє прийняти рішення за відсутності належної повноти знань, необхідних для вирішення проблеми, але при цьому шляхи розв'язання проблеми не завжди є достатньо точними, що є проявом обмеженості уяви.

Прийнято вважати, що уява оперує уявленнями та не поширюється на зміст, виражений у абстрактних поняттях. Проте сучасні дослідники схильні розглядати цю проблему інакше – тлумачення уяви як комбінації не лише образного, але й абстрактного змісту.

У зв'язку із такою якісно своєрідною взаємодією в імажинативному образі чуттєвих та абстрактно-поняттєвих компонентів необхідно відмітити особливі функції уяви у процесі пізнання.

По-перше, в актах пізнання уява дозволяє співвідносити та пов'язувати абстрактні, загальні знання з чуттєвим матеріалом, одиничними фактами, завдяки її здатності фіксувати («схоплювати» та «утримувати») ціле раніше за його частини, поза його детальним аналізом (Е.В. Іл'єнков, В.В. Давидов).

По-друге, слід підкреслити, що уява виконує цю специфічну функцію у генетичному зв'язку з мисленням, яке скеровує характер діяльності уяви і надалі «розгортає» уявлене ціле в систему логічно несуперечливих елементів. Причому, якщо відносно чуттєвих образів та уявлень фантазія виступає як більш висока форма узагальнення, то відносно абстрактного

мислення її образи слугують своєрідним чуттєвим підґрунтям (Е.А. Пармон [6]). Це свідчить про неможливість ототожнення уяви із чуттєвими формами відображення дійсності та з мисленням.

У фантазії найбільш яскраво проявляється здатність людського розуму вільно оперувати різними чуттєвими образами на основі певного поняття. Головну роль у ній відіграє поняття, смисловий зміст вирішуваної задачі, який скеровує рух чуттєвих образів. З другого боку, фантазія здатна здійснювати перетворення абстракцій, наповнювати їх новим смислом або надавати нові смислові відтінки. Оперуючи системою абстракцій, поєднуючи їх у нові композиції, фантазія втілює їх у нову форму.

По-третє, уява, являючи собою активне відображення об'єктивної дійсності. Перетворення та переосмислення образів, у тій чи іншій формі, передбачає існування свідомого суб'єкта, який у процесі уявлення робить свої настанови, оцінки, мотиви, функціонально-діяльнісні смисли предметом власної активності (Л.С. Коршунова, Б.І. Пружинін, Є.Я. Басін) [4]. Тобто особистість суб'єкта процесу уяви визначає сутність результатів уявлення. Така діяльність може бути визначена як конструктивно-суб'єктивна, а її реальна практична функція полягає в тому, що вона цілеспрямовано формує сферу суб'єктивності, позицію суб'єкта, здатність людини підійматись над усталеними формами уявлень про дійсність та змінювати їх. Можна сказати, що конструктивна діяльність формує, зберігає та збагачує людське «Я», людину як суб'єкта пізнання і діяльності. Звідси витікає рефлексивна сутність уяви. Тому саме уява як форма реалізації духовно-конструктивної діяльності за своєю сутністю є процесом формування суб'єкта діяльності.

Таким чином, уява виступає процесом внутрішньої активності суб'єкта зі створення на основі симультанного синтезу даних, отриманих у результаті сприймання, та образів пам'яті при провідній ролі мислення нових образів, пов'язаних із випереджальним відображенням дійсності.

Як вже було наголошено вище, для того, щоб людина могла створити певний образ, продукт уяви, необхідно, щоб у неї був накопичений певний запас уявлень та знань, життєвий досвід. Залежність уяви від досвіду та сформованих уявлень обумовлює особливості її проявів у дітей з глибокими порушеннями зору, оскільки їх досвід відрізняється глибокою своєрідністю, порівняно з досвідом зрячої дитини, а тим більше з досвідом дорослої людини. Крім того, досвід дитини з вадами зору формується і розширюється поступово.

У тифлопсихології існувало дві позиції стосовно впливу порушення зору на уяву незрячих. Так, прихильники першої вважали, що звуження сфери чуттєвого пізнання обмежує можливості комбінування нових образів, особливо в процесі творчої уяви (П. Віллей та ін.). При цьому розвиток уяви зводився до накопичення відчуттів, не враховувалася роль мислення і мовлення, що призводило, як стверджує Є.П. Синьова [8], до розриву зв'язку чуттєвого і поняттєвого. На противагу першій позиції, прихильники другої вірили, що порушення зорового сприймання сприяє поглибленню внутрішнього світу людини, створюваного нею за допомогою уяви і мислення (К. Бюрклен та ін.).

Розглянемо психологічний механізм уяви і пов'язаної з нею творчої діяльності у людей з глибокими порушеннями зору та зв'язок, який виникає між уявою незрячих і реальністю.

Л.С.Виготський [2] виділив чотири форми зв'язку між діяльністю уяви і реальністю. Ці форми також можуть охарактеризувати зв'язок уяви незрячої людини з об'єктивною дійсністю, проте кожна з них має певні особливості, порівняно з нормою.

Перша форма зв'язку між уявою і оточуючим світом полягає в тому, що будь-який витвір уяви завжди складається з елементів, узятих із реальності, і які є в наявності в минулому досвіді людини – тобто уявлень. Творча діяльність уяви, за міркуванням Л.С. Виготського, знаходиться в прямій залежності від багатства і різноманітності минулого досвіду людини, тому що цей досвід являє собою матеріал, з якого утворюється витвір фантазії. Відрізняючись від уявлень за

своїми функціями, образи пам'яті відтворюють, а образи уяви реконструюють минулий досвід. Жодний, навіть найфантастичніший образ уяви, не може бути створений без опори на уявлення, а в кінцевому результаті – без опори на об'єктивну реальність.

Дослідженнями М.І. Земцової [3] встановлено, що в осіб з вродженою сліпотою образи уяви утворюються на основі уявлень, отриманих через збережені аналізатори, тоді як в осліплених можуть виникати образи уяви, які містять візуальні елементи або є повністю зоровими образами уяви. Їх створення є можливим завдяки збереженим образам пам'яті.

Так само, як і в людини з нормальним зором, уявлення незрячої людини формуються завдяки сприйманню – дотиковому, слуховому і зоровому. Водночас, як доводять дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, уявлення незрячих, які формуються на неповній сенсорній основі, характеризуються рядом особливостей, порівняно з уявленнями зрячих. Ступінь адекватності уявлень, навіть про добре знайомі предмети, у сліпих та слабозорих значно нижчий, ніж в осіб з нормальним зором.

Порушення функції зору, ускладнюючи, обмежуючи або повністю виключаючи можливість зорового сприймання, неминуче позначається на уявленнях. У дітей з глибокими порушеннями зору різко звужено коло їх уявлень за рахунок часткового або повного випадіння зору, або редукування їх зорових образів. Скорочення кількості уявлень частково компенсується завдяки роботі збережених аналізаторів, тобто за рахунок збільшення кількості уявлень інших видів.

Є.П. Синьова пише, що уявлення незрячих відрізняються від образів пам'яті зрячих не лише кількісно, а й якісно. Як свідчать результати багатьох досліджень, характерними особливостями уявлень дітей з глибокими порушеннями зору є фрагментарність, схематичність, низький рівень узагальнення і вербалізм. При сприйманні предметів за допомогою залишкового зору темп формування уявлень загальмований, а самі уявлення неповні, недостатньо чіткі та нестійкі.

Ці особливості проявляються по-різному, в залежності від стану зорового аналізатора: головним чином гостроти зору і поля зору, а також від ряду інших факторів. До цих факторів належать знання, досвід, характер діяльності, умови навчання і виховання тощо. Вони впливають на уявлення незрячих тією ж мірою, що й на образи пам'яті зрячих. Кількісні і якісні особливості уявлень можуть бути скомпенсовані та виправлені в процесі навчання. Недоліки уявлень долаються завдяки діяльності мислення, а також завдяки навичкам зорового і дотикового обстеження об'єктів. Важливе значення для формування уявлень має розширення сфери чуттєвого пізнання, шляхом включення у цей вид психічної діяльності всіх збережених аналізаторів.

Названі кількісні і якісні особливості не можуть змінити самої природи і характеру уявлень. Фрагментарність, схематичність, вербалізм і вузькість кола образів в пам'яті сліпих, їх недостатня узагальненість значною мірою долаються в процесі корекції уявлень. Образи, які в них виникають, можуть досить повно і адекватно відображати оточуючий світ.

Таким чином, розширення кола уявлень дітей, їх конкретизація та узагальнення створюють досить міцну основу для розвитку уяви, що втілюється у творчій діяльності.

Для розвитку у сліпих і слабозорих творчої уяви, на думку ряду авторів авторів (В.П. Єрмаков, Г.А. Якунін та ін.), необхідний ранній і всебічний розвиток сенсорики, та на її основі створення творчих, художніх, математичних образів у дітей та дорослих людей з глибокими порушеннями зору. Творча уява може досягати значних результатів завдяки зв'язку уяви зі сприйманням, пам'яттю, мисленням, мовою, які заповнюють дефіцит чуттєвого відображення. Єдність форм чуттєвого та логічного пізнання та їх розвиток є передумовою для формування творчої уяви незрячих.

При обмеженому сенсорному досвіді у дітей з порушеннями зору уява виконує компенсаторну функцію, заповнюючи прогалини у чуттєвому пізнанні. За допомогою відтворюючої уяви за участі збережених аналізаторів, спираючись на словесні описи, незрячі формують та створюють образи об'єктів, які не були доступними їм при безпосередньому сприйманні.

Але не лише на основі уявлень будується уява незрячих. Л.С. Виготський доводив, що чим більше дитина побачила й почула, пережила, чим більше вона знає і засвоїла, чим більшу кількість елементів дійсності вона має у своєму розпорядженні, тим більш значною і продуктивною за інших рівних умов буде діяльність її уяви.

На формування адекватних уявлень про оточуючий світ також негативним чином впливає зниження загальної та пізнавальної активності дітей з порушеннями зору, обмеженість їх соціальних контактів, бідність життєвого досвіду. В наслідок цього дитина з порушеннями зору погано орієнтується у життєвих ситуаціях, відчуває труднощі у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між подіями та вчинками оточуючих, перенесенні власного досвіду з однієї ситуації на іншу.

Дітям з порушеннями зору потрібно більше часу для накопичення достатньої кількості уявлень про оточуючу дійсність, для збагачення особистого життєвого досвіду і запасу особистих переживань. Відповідно у розвитку уяви важливу роль відіграє підвищення активності дітей, вдосконалення наочно-образного й словесно-логічного мислення.

Другою формою зв'язку уяви і реальності є інший, більш складний, зв'язок – між готовим продуктом фантазії і певним складним явищем дійсності.

Ця форма зв'язку уяви з реальністю має важливе значення для людей з порушеннями зору. Уява, перетворюючи уявлення і поняття, які є у досвіді людини, розширює сферу пізнання.

Картина світу незрячої людини часто є результатом творчої діяльності уяви. Вона не відтворює те, що було людиною сприйнято в минулому досвіді, а оперує попередніми витворами уяви, створюючи з них нові комбінації. В цьому вона цілком підпорядковується тій першій формі зв'язку, що була описана вище, і ці продукти уяви складаються із видозмінених і засвоєних елементів дійсності, тому потрібний великий запас минулого досвіду для того, щоб з його елементів можливо було скласти реалістичні образи.

Дана форма зв'язку стає можливою тільки завдяки чужому досвіду, що в деяких випадках компенсує брак сприймань і бідність власного чуттєвого досвіду. На основі словесних описів, а також завдяки зоровим, слуховим і тактильним образам формуються образи об'єктів, які недоступні для безпосереднього відображення.

Слухові, зорові, дотикові образи трансформуються в уяві людини. В результаті цього виникають образи предметів, які раніше безпосередньо не сприймалися, але які реально існують.

Важливе значення соціального досвіду в другій формі зв'язку уяви і реальності проявляється в тому, що якби ніхто і ніколи не бачив та не описав певні явища, то й правильне уявлення про них для інших людей було б неможливим. Наша уява працює в цьому випадку не вільно, вона скеровується чужим досвідом. Завдяки цьому продукт уяви співпадає з дійсністю.

Тому, збагачення соціального та історичного досвіду незрячої дитини, збагачення її чуттєвого досвіду стає головним педагогічним завданням спеціальної школи.

Третьою формою зв'язку між діяльністю уяви і реальністю є емоційний зв'язок. Цей зв'язок проявляється двояко. З одного боку, будь-яке почуття, будь-яка емоція прагнуть втілитись в образи, що відповідають цьому почуттю. Емоція, таким чином, має здатність ніби підбирати враження, думки і образи, які співзвучні тому настрою, який опановує людиною в дану

хвилину. Зокрема Л.С. Виготський вважав образи фантазії внутрішнім вираженням для людських почуттів.

Звичка дітей співпереживати образам природи, книг, кіно допомагає їм у житті наблизити до своєї дійсності образи уяви. Як показують дослідження, уява розвивається в процесі навчання й формується поетапно. Це узгоджується з відомими в педагогічній психології положеннями про поетапне формування розумових дій.

Психологи вважають, що всі форми творчої уяви містять в собі ефективні елементи. Це означає, що будь-який витвір уяви має зворотній вплив на людські почуття, і навіть якщо цей витвір не відповідає сам по собі дійсності, почуття, викликане ним, є дійсним, таким, що хвилює і захоплює людину. Саме це психологічне явище пояснює, чому таке велике враження справляє на людину художній твір, створений фантазією його автора.

Відсутність зору не може вплинути на найбільш загальні якості емоцій і почуттів. Дослідження тифлопсихологів встановили, що сліпі та слабо зорі мають такі самі емоції та почуття, як і зрячі, проте рівень їх розвитку може бути нижчим, може спостерігатися відсутність або неадекватність експресивних ознак емоцій та почуттів. Таким чином, порушення зору може вплинути лише на ступінь прояву окремих емоцій, їх зовнішній прояв. Тому можна сказати, що механізм зв'язку творчої уяви з реальністю через емоції у людей з порушеннями зору такий самий, як і у людей з нормальним зором.

Суть **четвертої форми** зв'язку уяви з реальністю полягає в тому, що витвір уяви може являти собою дещо нове, чого немає в досвіді людини, і що не відповідає якому-небудь реально існуючому предмету. Однак, ідея, що існує поза реальністю, згодом отримує матеріальне втілення. Така, за висловом Л.С. Виготського, «кристалізована» уява, ставши річчю, починає реально існувати у світі і діяти на інші речі. Такий образ уяви стає дійсністю.

Витвір уяви проходить довгий шлях до свого матеріального втілення. Образи уявлень у своєму розвитку проходять замкнуте коло. Елементи, з яких вони побудовані, були взяті людиною із реальності. В результаті мисленнєвої діяльності вони піддалися складній переробці, перетворились на витвори уяви. Нарешті, втілившись, вони знову повернулись до реальності, але повернулись вже новою активною силою, яка змінює цю реальність. Таке повне коло творчої діяльності окреслюється у сфері емоційної уяви, тобто уяви суб'єктивної.

Для акту творчості у рівній мірі необхідний інтелектуальний і емоційний фактор. Почуття, як і мислення, є рушійною силою творчості людини. З цього випливає, що обидва компоненти, мислення і емоції, рівноцінні одне одному і можуть переважати в тому чи іншому випадку.

З усіх форм зв'язку з реальністю уява дитини володіє в однаковій мірі з уявою дорослої людини тільки першою, а саме – реалістичністю елементів, з яких вона будується. У дитини, як і у дорослого, яскраво виражений емоційний корінь уяви. Стосовно двох інших форм зв'язку, то вони розвиваються поступово протягом усього життя людини.

Отже, уява розширює людське пізнання із самого раннього дитинства. Вона впливає на розвиток особистісних якостей дитини. Вона сприяє розвитку мислення, волі, емоцій і почуттів. Завдяки уяві дитина може передбачати результати своєї діяльності.

Порушення зору в певній мірі обмежує можливості розвитку творчої уяви. Побудова людиною з порушеннями зору образів уяви залежить від багатьох факторів: від стану зору, часу втрати зору, віку, часу, з якого почалось інтенсивне навчання і виховання незрячої дитини з урахуванням стану зорового аналізатора, від індивідуальних особливостей, активності особистості та ін. Однак, завдяки компенсаторним механізмам і відновленню сенсорного розвитку, логічному (понятійному) мисленню, а також активному функціонуванню інших психічних функцій (в першу чергу пам'яті), сліпі й слабозорі можуть досягати значних

результатів. Уява, як мотив діяльності, відіграє значну роль у процесах компенсації зору та в становленні особистості.

Предметом нашого дослідження ми обрали прояви творчої уяви незрячих у словесній творчості, а саме – при вигадуванні казок. Було виявлено, що сліпі та слабозорі діти, порівняно з дітьми, які мають нормальний зір, відчувають значні труднощі вже при відтворенні і доповненні образів казкових героїв та оточення, при цьому достатньо успішно відтворюють і доповнюють сюжет казки відповідними подіями за змістом. Більш вдале виконання цих завдань можна пояснити дією процесів компенсації, розвитком слухової пам'яті, мовлення, що полегшує переказування текстів.

Було виявлено, що при вигадуванні казок більшість сліпих і слабозорих дітей перебувають на низькому та середньому рівнях прояву творчої. Діти обох груп більш успішно впоралися із завданням вигадати імена героїв і описати риси їх характеру, тоді як опис зовнішності, співвідносною із тим чи іншим характерологічним типажем викликав у дітей значні труднощі. Особливо важко дітям було вигадати оточення відповідно до обраних сюжетних елементів. Ми пояснюємо це тим, що при вигадуванні сюжету велику компенсаторну роль відігравали мнемічні процеси, читацький досвід дітей. При вигадуванні оточення, і особливо предметів, якими користувалися казкові герої, очевидними ставали звуженість предметних уявлень дітей, недостатність навичок соціально-побутового та просторового орієнтування, обмеженість досвіду спілкування. Натомість для молодших школярів з нормальним зором характерним є приблизно рівний розподіл між високим і достатнім та середнім і низьким рівнями самостійного вигадування казок за критеріями «вигадування сюжету» і «вигадування оточення». Водночас отримані серед зрячих дітей результати свідчать про необхідність розвитку навичок словесної творчості молодших школярів. Найлегше діти з нормальним зором впоралися із завданням вигадати імена для героїв казок і описати їх характери. Ми пов'язуємо це з широким колом соціальних контактів дітей, досвідом міжособистісного спілкування та взаємодії у різних соціально-побутових ситуаціях.

Власне, на тісний зв'язок уяви і мови вказували Б.Г. Ананьєв, О.Р. Лурія [5], Л.С. Виготський та інші вчені. Сучасні вчені-тифологи погоджуються у думці про те, що основним завданням тифлопедагогіки у розвитку мовлення сліпих і слабозорих є насичення їх мовлення правильними уявленнями. Адже вербалізм уявлень сліпих і слабозорих пов'язаний із порушенням співвідношення чуттєвого і поняттєвого в образі, тобто словесним описом об'єкта за відсутності або обмеженості чуттєвих елементів. Для мовленнєвого розвитку сліпих також характерними є ускладнення в розвитку узагальнюючої функції мови, своєрідність у співвідношенні слова та образу, використанні лексичного матеріалу. Слабкість узагальнень і відсутність чіткого співвіднесення між реальними явищами навколишньої дійсності і їх словесними позначеннями обумовлюють своєрідність не лише мовлення незрячих як продукту їх мовленнєвої діяльності, а й витворів уяви, реалізованих у словесній творчості.

М.І. Земцова експериментальним шляхом довела, що мова організовує чуттєвий досвід сліпої дитини, спрощує порівняння й узагальнення ознак предметів, поживляє відтворення старих уявлень і дає можливість на їх основі утворювати нові за умови сформованості мінімуму конкретних уявлень. За даними сучасних досліджень, в основі чуттєвого пізнання сліпих лежить відтворювальна уява. За її допомогою сліпі на основі словесних описів і наявних зорових, слухових та інших образів формують образи об'єктів, недосяжних для безпосереднього відображення. При цьому мова відіграє важливу компенсаторну роль, доповнюючи те, що є недоступним для чуттєвого пізнання.

Отже, в плані розвитку уяви розвиток мовлення має важливе компенсаторне значення для сліпої дитини, оскільки у дошкільному та молодшому шкільному віці діти з нормальним

зором виражають свої емоції та почуття через малюнок, а незрячі такої можливості позбавлені. Тож словесна творчість є для них більш доступною виражальною діяльністю. Слово дозволяє передавати складні відносини, особливо внутрішнього характеру, динаміку та протікання події, тобто те, що є не завжди доступним для зображення в образотворчій діяльності.

Література

1. Бюрклен К. Психология слепых / Пер. с нем.; Под ред. В.А. Гандера – М.: Учпедгиз, 1934 . – 264 с.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 96 с.
3. Земцова М. И. Особенности познавательной деятельности слепых / М. И.Земцова // Психологическая наука в СССР – М. : Просвещение, 1960. – 327 с.
4. Коршунова Л. С. Воображение и его роль в познании. / Л.Д. Коршунова – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 145 с.
5. Лурия А. Р. Язык и сознание./ Под редакцией Е. Д. Хомской . -- М: Изд-во Моск. ун-та, 1979 - 320 с.
6. Пармон Э. А. Роль фантазии в научном познании [Текст] / Э. А. Пармон. - Минск : Изд-во "Университетское", 1984. - 176 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – СПб., М., Х., Минск : Питер, 2000. – 720 с.
8. Синьова Є. П. Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору [Текст] : монографія / Є. П. Синьова ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. - 441 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 405-438.
9. Столяренко Л.Д. Основы психологии / Л.Д. Столяренко // 3-е изд., перераб. и доп. – Ростов-на -Дону: Феникс, 2000. – 672 с.

В статье раскрывается роль воображения в процессе компенсации недостатков зрительного восприятия, заполнения пробелов в чувственном познании с помощью размышлений и воображения. Автор дает объяснение тесной взаимосвязи между воображением и логическим мышлением у лиц с глубокими нарушениями зрения, указывая замещающую функцию воображения. Еще более значимую роль в деятельности воображения незрячих играет язык, слово, поскольку оно является источником возникновения образов, средством их сохранения и закрепления, создания нового образа. Автор рассматривает не только образное, но и абстрактно-понятийное содержание воображения у незрячих. Подчеркивается тот факт, что у незрячих, ввиду сужения и значительного своеобразия сформировавшихся представлений об окружающей действительности, воображение нередко оперирует не непосредственными чувственными образами, а предыдущими продуктами воображения. В статье также рассматривается своеобразие форм связи воображения с действительностью, которое выражается в качественном и количественном отличии представлений зрячих и лиц с нарушенным зрением, ограниченности опыта, в том числе коммуникативного; опосредованный через опыт других людей характер образов воображения. Исследование творческого воображения незрячих детей на материале фантастических сказок показало, что трудности возникают уже на этапе дополнения образов героев и сказочного окружения. При самостоятельном сочинении сказок были обнаружены значительные сложности в описании внешности героев, выборе окружения в соответствии с элементами сюжета. Выявленные особенности

объясняются бедностью предметных представлений, недостаточностью навыков социально-бытового ориентирования и общения.

The article considers the role played by imagination in the process of compensation of the deficit of visual perception, filling in the gaps in sensual perception by the means of reasoning and imagination. The author explains tight correlation between imagination and logical thinking of blind and visually impaired individuals and underlines substituting function of the imagination in the process of cognition. Even more crucial role in imagination of visually impaired individuals is played by the language and speech, as they stand for the source of occurring images, the means for their preservation and fixation, as well as for their creation. The author considers both image-based and abstract content of imagination in visually impaired individuals. Visually impaired individuals due to limitations and peculiarities of the concepts they develop, imagination often operates previously imagined objects rather than actual sensual images. The article also reveals specifics in connections between imagination and reality, such as quantitative and qualitative differences in the concepts of normally seeing and visually impaired people, limited experience, including social connections and communication; products of imagination being mediated by the experience of other people. The research of creative imagination of visually impaired children by the means of fairytales had proved that children face difficulties at the stage of adding to descriptions of the characters and the surroundings. Significant challenges were faced when children were independently making up character's appearance and environments corresponding to the plot of the fairytale. Discovered peculiarities are explained by the shortage of the subject concepts, lack of self-care, orientation and mobility, social and communication skills.

Статтю подано до друку 22.05.2014.

©2014 р.

І. В. Михайлова (м. Київ)

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТУРБОТИ ПРО СЕБЕ

В критичних для суспільства і людини ситуаціях постає актуальним питання формування і становлення самоустановки турбуватися про себе, яка посилює саморозуміння, довіру до себе та автономність, тобто сприяє особистісному зростанню людини та збереженню психічного здоров'я. Сенситивним віком для розвитку вміння турбуватися про себе виступає ранній юнацький вік. Виходячи із особливостей цього вікового періоду, становлення турботи про себе залежить від певних факторів, особистісних детермінант, до яких належать ставлення до майбутнього, фрустраційна толерантність, загальна самоефективність. Проте слід зазначити, що установка турбуватися про себе розвивається від самого народження дитини, тому ми вважаємо дуже важливим описати цей феномен в онтогенезі, виділяючи саме ті характеристики та критерії, які впливають на формування турботи про себе від народження до ранньої юності.

В попередніх наукових статтях ми висвітлювали сутність турботи про себе, розкривали її зміст в психологічних теоріях та концепціях різних вчених, вивчали її особистісні детермінанти: ставлення до майбутнього, фрустраційну толерантність, самоефективність, описували розвиток турботи про себе в ранньому юнацькому віці, що ми виділяємо як сенситивний, а також розглядали методи дослідження даного феномену.

Мета цієї статті — розкрити вікові аспекти розвитку турботи про себе як складного психічного утворення від народження до раннього юнацького віку, особливу увагу приділяючи особистісним характеристикам цієї соціальної установки.